

प्र.१ अ) दिलेल्यापर्यायांपैकीयोग्यपर्यायनिवडूनविधानेपूर्णकरा:

- १) ब) मनोरंजन २) अ) पहिला फ्रान्सिस ३) अ) प्राचीन ४) अ) सीमाँ-द-बोव्हो

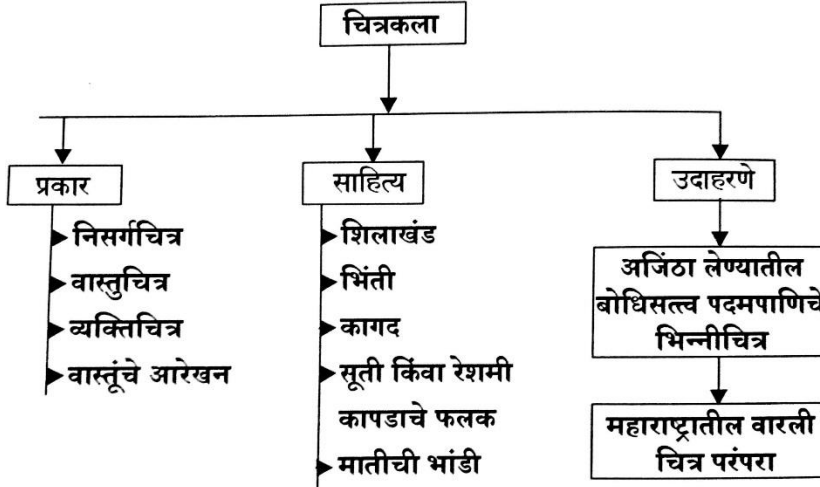
प्र.१ आ) पुढीलपैकी चुकीची जोडी दुरुस्त करून पुन्हा लिहा.

- १) १)iii)चुकीची जोडी- ताराबाई शिंदे – द हाय कास्ट हिंदू वुमन (ताराबाई शिंदे स्त्रीपुरुष तुलना)
२) २) i) चुकीची जोडी – इब्न बतूता – युरोपला चीनची ओळख करून दिला (इब्न बतूता इस्लाम जगताची सफर)
३) ३)vi)चुकीची जोडी – इंडियन म्युझियम – लंडन (इंडियन म्युझियम – कोलकाता)
४) ४) चुकीची जोडी- सेंटर फॉर पब्लिक हिस्टरी – चेन्नई (सेंटर फॉर पब्लिक हिस्टरी – बंगळूर)

प्र.२ अ) पुढील पुढील तक्ता पूर्ण करा. (कोणतेही दोन)

१)	१) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर	अ)	द अनटचेबल्स
२)	श्रीपाद अमृत डांगे	ब)	प्रिमिटिव्ह कॅम्प्युनिझम
३)	पंडिता रमाबाई	क)	द हाय कस्ट हिंदू वुमन
४)	फ्रेडरिक मॅक्सम्यूलर	ड)	द सेक्रेड बुक्स ऑफ द इस्ट
५)	अबुल फजल	इ)	अकबरनामा

२)

३) अ) १९८५ – काझीरंगाआ) १९८५ – केवलदेवइ) १९८७ – सुंदरबन

प्र.२ आ) पुढील संकल्पा स्पष्ट करा. (कोणतेही दोन)

१) शिल्पकला:-

- १) शिल्पकला त्रिमितीय असते. उदा. मूर्ती, पुतळा कलापूर्ण भांडी आणि वस्तू
२) शिल्पे कोरली किंवा घडवली जातात. त्यासाठी दगड, धातू आणि माती यांचा उपयोग केला जातो.
३) वेरुळचे कैलास लेणे हे अखंड शिलाखंडातून कोरलेले अद्वितीय शिल्प आहे.
४) सारनाथ येथील अशोक स्तंभाच्या शीर्षावरील चार सिंहांच्या शिल्पावर आधारलेले चित्र हे भारताचे राष्ट्रीय मानचिन्ह आहे.

- २) प्रसार माध्यमांची ओळख:-
- १) 'प्रसारमाध्यमे' या शब्दांत 'प्रसार आणि माध्यमे' असे दोन शब्द आहेत.
 - २) प्रसार याचा अर्थ दूरवर पोहचवणे. एखादी माहिती आपण एखाद्या माध्यमाच्या साहाय्याने दूरवर पोहचवू शकतो.
 - ३) पूर्वीच्या काळी राजाला एखादी बातमी संपूर्ण राज्यात पोहचवायची असेल तर त्यासाठी कित्येक दिवस लागायचे.
 - ४) पूर्वी गावोगाव दवंडी पिटवत असत. एकाकडून दुसऱ्याला व दुसऱ्याकडून तिसऱ्याला असा बातमीचा प्रसार व्हायचा.

३) मराठी रंगभूमी :-

- १) ललित कला व्यक्तीने किंवा समुदायाने सादर करण्याचे स्थान म्हणजे रंगभूमी.
- २) तंजावरच्या भोसले राजवंशाने मराठी व दक्षिणात्य भाषांमध्ये नाटकांना उत्तेजन दिले.
- ३) विष्णुदास भावे मराठी रंगभूमीचे जनक म्हणून ओळखले जातात.
- ४) सीतास्वयंवर हे त्यांनी रंगभूमीवर आणलेले पहिले नाटक होय.
- ५) त्यानंतर महाराष्ट्रात ऐतिहासिक, पौराणिक नाटकांबरोबरच हलक्याफुलक्या पद्धतीची प्रहसन प्रकारातील नाटकेही रंगभूमीवर आली.
- ६) त्यामध्ये विनोद पद्धतीने सामाजिक विषय सादर केले गेले.
- ७) थोरले माधवराव पेशवे या नाटकापासून संपूर्ण नाटकापासून संपूर्ण लिखित संहिता असलेल्या नाटकांची नवी परंपरा सुरु झाली.

प्र.३ अ) पुढील विधाने सकारण स्पष्ट करा. (कोणतेही दोन)

- १) १) इतिहासात उपलब्ध पुराव्यांचे चिकित्सापूर्वक संशोधन करून, भूतकाळात घडून गेलेल्या घटनांची मांडणी केली जाते.
- २) अशी मांडणी करण्याच्या लेखन पद्धतीला इतिहासलेखन असे म्हणतात.
- ३) अशी प्रकारे इतिहासाची चिकित्सापूर्वक मांडणी करणाऱ्या संशोधकाला इतिहासकार असे म्हटले जाते.
- २) १) भारतीय इतिहासलेखनाच्या क्षेत्रात सुरुवातीस प्रामुख्याने पुरुष अभ्यास कार्यरत असल्यामुळे स्त्रियांचे स्थान व कामगिरी हा विषय तुलनेने दुर्लक्षित राहिला होता.
- २) त्यावर प्रकाश टाकणे हे स्त्रीवादी इतिहासकारांपुढील पहिले आव्हान होते.
- ३) स्त्रियांनी निर्मिलेल्या साहित्याचे संशोधन व संकलन करणेही आवश्यक होते.
- ४) ताराबाईंनी पुरुषप्रधान व्यवस्थेला आणि जाति व्यवस्थेला विरोध करणारे लेखन केले.
- ५) १८८२ मध्ये प्रसिद्ध झालेले 'स्त्रीपुरुष तुलना' हे त्यांचे पुस्तक भारतातील पहिले स्त्रीवादी लेखन समजले जाते.
- ३) १) भारताच्या प्राचीन ते अर्वाचिन इतिहासाच्या संदर्भात दूरदर्शनवरून प्रसारित झालेली 'भारत एक खोज' ही मालिका महत्त्वाची आहे.
- २) पंडित नेहरू यांच्या 'डिस्कव्हरी ऑफ इंडिया' या ग्रंथावर आधारित ही मालिका होती.
- ३) श्याम बेनेगल दिग्दर्शित या मालिकेने काळ ते अर्वाचिन काळाचा सामाजिक, सांस्कृतिक आणि राजकीय इतिहास मांडला.
- ४) सखोल संशोधन आणि सादरीकरण या पातळीवर ही मालिका सरस ठरली.
- ४) १) खेळणे ही माणसाची नैसर्गिक प्रवृत्ती आहे.
- २) मानवाच्या प्रारंभीच्या काळात विविध प्रकारचे खेळ खेळले जात.
- ३) शिकार हा जसा उदरनिर्वाहाचा मार्ग होता तसाच तो खेळ व मनोरंजनाचाही एक भाग होता.
- ४) भारतातील प्राचीन साहित्यात आणि महाकाव्यांमधून द्यूत, कुस्ती, रथांच्या आणि घोड्यांच्या शर्यती आणि बुद्धिबळ या खेळांचे उल्लेख येतात.
- ५) १) व्हॉल्टेअर या फ्रेंच तत्त्वज्ञाने इतिहासलेखनासाठी केवळ वस्तुनिष्ठ सत्य आणि घटनांचा कालक्रम एवढ्यावरच लक्ष केंद्रित न करता तत्कालिन समाजाच्या परंपरा व व्यापार, आर्थिक व्यवस्था शेती इत्यादी गोष्टींचा विचार आवश्यक आहे हा विचार मांडला.
- २) त्यामुळे इतिहासाची मांडणी करताना मानवी जीवनाचा सर्वांगीण विचार व्हायला हवा, हा विचार पुढे आला.
- ३) त्या दृष्टीने व्हॉल्टेअर आधुनिक इतिहास लेखनाचा जनक होता असे म्हणता येईल.

प्र.३ आ) पुढील प्रश्नांची २५ ते ३० शब्दांत उत्तरे लिहा. (कोणतेही दोन)

- १) १) सिद्धेश्वरशास्त्री चित्रावी यांनी प्राचीन भारतीय स्थलकोशांची रचना केली आहे.

२) वैदिक साहित्य, कौटिलीय अर्थशास्त्र, पाणिनीचे व्याकरण, वाल्मीकी - रामायण, महाभारत, पुरणे, मध्ययुगीन संस्कृत आणि शब्दकोश साहित्य तसेच फार्सी, जैन, बौद्ध ग्रीक आणि चिनी साहित्य यांमधील भौगोलिक स्थळांची माहिती कोशात दिली आहे.

- २) १) धार्मिक व वैषिष्ट्यपूर्ण ठिकानांना पर्यटक भेटी देतात.
२) आपणांस उपहारगृहे स्वच्छतागृहे यांच्या सोई उपलब्ध करून द्याव्यास ह्याव्यात.
३) अपंग (विकांग) पर्यटकांसाठी त्यांच्या विशेष गरजांची काळजी घेणे आवश्यक आहे.
४) जागतिक स्तरावरील, महत्त्वाच्या भाषामध्ये माहिती पुस्तिका, मार्गदर्शिका, नकाशे, इतिहास विषयक पुस्तके उपलब्ध करून देणे गरजेचे आहे.
५) पुस्तिका साईट आणि ऐतिहासिक स्थळांवरील इतिहास पुस्तके त्यांच्या स्वतःच्या भाषेत उपलब्ध करून देण्यात यावीत.

- ३) १) चित्रपटांमध्ये कथेशी संबंधित काळाच्या वातावरण निर्मितीचे तसेच पात्रांच्या वेशभूषा, केशभूषा, रंगभूषा इत्यादीचे नियोजन करण्याचे काम कला-दिग्दर्शकाला करता येते किंवा कला दिग्दर्शकाला सल्लागार म्हणून काम करता येते.
२) चित्रपटांच्या संवादलेखनासाठी भाषा व संस्कृतीच्या जाणकारांची आवश्यकता असते.

प्र.४ दिलेल्या उताऱ्याचे वाचन करून त्यावर आधारित प्रश्नांची उत्तरे लिहा.

- १) खेळण्यांमधून इतिहास आणि तंत्रज्ञानाची प्रगती यावर प्रकाश पडतो. धार्मिक आणि सांस्कृतिक परंपरा समजतात.
२) महाराष्ट्रात दिवाळीत किल्ले करण्याची मोठी परंपरा आहे. या मातीच्या किल्लावर छत्रपती शिवाजी महाराज आणि त्यांचे सहकारी यांच्या प्रतिमा ठेवतात.
३) i) इटलीतील पाँपेई शहरात सापडलेली बाहुली ही इसवीसनाच्या पहिल्या शतकातील असावी.
ii) त्यावरून भारत आणि रोम यांच्यातील परस्पर संबंधांबद्दल माहिती मिळते.
iii) अशा रीतीने उत्खनात मिळालेली खेळणी ही प्राचीन काळी विविध देशांमधील परस्परसंबंधांवर प्रकाश टाकू शकतात.

प्र.५ अ) पुढीलप्रश्नांची सविस्तर उत्तरे लिहा. (कोणतेही दोन)

- १) १) स्त्रीवादी इतिहासलेखन म्हणजे स्त्रियांच्या दृष्टिकोनातून केलेली इतिहासाची पुनर्रचना.
२) सीमाँ-द-बोव्हा या फ्रेंच विदुषीने स्त्रीवादाची मूलभूत भूमिका मांडली.
३) स्त्रीवादी इतिहासलेखनामध्ये स्त्रियांचा अंतर्भाव करण्याबरोबर इतिहासलेखनाच्या क्षेत्रातील पुरुषप्रधान दृष्टिकोनांचा पुनर्विचार करण्यावर भर दिला गेला.
४) स्त्रियांच्या आयुष्याशी निगडित नोकरी, रोजगार, ट्रेड युनियन, त्यांच्यासाठी काम करणाऱ्या संस्था, स्त्रियांचे कौटुंबिक आयुष्य यांसारख्या विविध पैलूंचा सविस्तर विचार करणारे संशोधन सुरु झाले.
२) १) महाराष्ट्रातील मनोरंजनाचा एक जुना प्रकार म्हणजे लळित होय.
२) नारदीय कीर्तन परंपरेत या प्रकाराचा समावेश होतो.
३) कोकण आणि गोवा भागात याचे महत्त्व खूप आहे.
४) लळिताच्या सादरीकरणामध्ये धार्मिक उत्सवप्रसंगी उत्सवदेवता सिंहासनावर बसली आहे असे मानून तिच्यासमोर मागणे मागतात.
५) नाट्यप्रवेशाप्रमाणे लळित सादर केले जाते.
६) त्यामध्ये कृष्ण व रामकथा आणि भक्तांच्या कथा सांगतात.
७) काही लळिते हिंदी भाषेतही आहेत.
८) आधुनिक मराठी रंगभूमीला लळिताची पार्श्वभूमी आहे.
३) १) इतिहासलेखन, भाषाशास्त्र, व्युत्पत्ती, व्याकरण अशा अनेक विषयांवर मूलभूत संशोधन करणारे आणि मराठी भाषेतून लेखन करणारे इतिहासकार म्हणून राजवाडे प्रसिद्ध आहेत.
२) आपला इतिहास आपण लिहिला पाहिजे, याचा पुरस्कार त्यांनी केला.
३) 'मराठ्यांच्या इतिहासाची साधने' असे शीर्षक असणारे २२ खंड त्यांनी संपादित केले.
४) त्यांतील त्यांच्या प्रस्तावना अत्यंत अभ्यासपूर्ण आहेत.

- ५) इतिहास म्हणजे भूतकालीन समाजाचे सर्वांगीण समग्र जीवन दर्शन.
 ६) केवळ राजकीय घडामोडी, सत्तांतरासाठी कटकारस्थाने आणि युद्धे यांच्याच हकिकती नव्हते. असे त्यांचे मत होते.
 ७) अस्सल कागदपत्रांच्या आधारे इतिहास लिहिला पाहिजे, असा त्यांचा आग्रह होता.

राज्यशास्त्र(20 marks)

प्र.६ दिलेल्या पर्यायांपैकी योग्य पर्याय निवडून विधाने पुन्हा लिहा.

- १) क) संविधानानुसार २) ब) १८ ३) क) जनसंघाने ४) ड) प्रतिकार करण्याचा

प्र.७ पुढील विधाने चूक की बरोबर ते सकरण स्पष्ट करा. (कोणतेही दोन)

१) हे विधान चूक आहे; कारण -

१) भारताची प्रचंड लोकसंख्या आणि देशाचा मोठा विस्तार लक्षात घेता विविध पातळींवर निवडणुका घेणे, ही बाब आव्हानात्मक आहे. हे आव्हान भारतीय लोकशाहीने यशस्वी केलेले आहे.

२) ठरावीक मुदतीनंतर देशात मुक्त आणि न्याय्य वातावरणात निवडणुका घेणे, हे लोकशाहीचे यश आहे.

३) कालबद्ध होणाऱ्या निवडणुकांमुळे मतदारांच्या राजकीय जाणिवा प्रगल्भ झाल्या आहेत; त्यामुळे मतदान करणाऱ्यांच्या संख्येतही वाढ झालेली दिसते. जनतेच्या या राजकीय सहभागाचा विचार करता भारतीय लोकशाही मोठ्या प्रमाणात यशस्वी झाल्याचे दिसते.

२) हे विधान चूक आहे; कारण -

१) निवडणुका न्याय्य मार्गाने व्हाव्यात आणि त्या विश्वासाह असाव्यात.

२) खुल्या वातावरणात निवडणुका झाल्या नाहीत : तर निवडणूक प्रक्रियेत गैरप्रकार होतील, भ्रष्टाचार वाढेल.

३) प्रामाणिक आणि कार्यक्षम प्रतिनिधी निवडून येणे अशक्य होईल : म्हणून निवडणूक प्रक्रियेत गोपनीयता असू नये.

३) हे विधान चूक आहे ; कारण -

१) भारतीय निवडणूक आयोग हा राजकीय पक्षांच्या मान्यतेचे निकष निश्चित करून, राष्ट्रीय वा प्रादेशिक पक्ष म्हणून मान्यता देत असतो.

२) संसद आणि विधिमंडळात मिळवलेल्या जागा आणि निवडणुकीत मिळालेल्या मतांची टक्केवारी यांचा या अटीत समावेश असतो.

३) शिरोमणी अकाली दल हा 'राष्ट्रीय पक्ष' म्हणून निश्चित केलेल्या अटीत बसत नाही. तो पंजाब राज्यापुरता मर्यादित व प्रभावी असल्याने या पक्षाला राष्ट्रीय नव्हे; तर प्रादेशिक पक्ष म्हणून आयोगाने मान्यता दिलेली आहे.

प्र.८ अ) पुढील संकल्पना स्पष्ट करा. (कोणतेही दोन)

१) प्रादेशिक पक्ष -

१) विशिष्ट प्रदेशाच्या वेगळेपणाचा अभिमान बाळगणाऱ्या व त्या प्रदेशाचा विकास करण्यासाठी सत्तेच्या स्पर्धेत उतरणाऱ्या राजकीय गटांना 'प्रादेशिक पक्ष' असे म्हणतात.

२) या पक्षांचा आपल्या प्रदेशापुरता मर्यादित प्रभाव असतो. आपल्या प्रदेशाच्या विकासाबरोबरच आपल्या प्रदेशाला स्वायत्ताता असावी, असा या पक्षांचा आग्रह असतो.

३) आपल्या प्रदेशात प्रभावी भूमिका घेऊन हे पक्ष आता राष्ट्रीय राजकारणातही आपला प्रभाव टाकू लागले आहेत.

४) प्रादेशिक पक्षांचा प्रवास फुटीरता, स्वायत्ता आणि मुख्य प्रवाहात सामील होणे अशा टप्प्यांमधून होत आहे.

२) हे विधान बरोबर आहे ; कारण -

१) चळवळ हे लोकांचे विशिष्ट प्रश्नाभोवती निर्माण झालेले संघटन असते.

२) लोकांच्या प्रश्नांशी निगडित असणाऱ्या चळवळीसच लोक पाठिंबा देतात.

३) लोकांच्या हिताच्या समस्या निवडून निश्चित कार्यक्रम ठरवून त्याआधारे जनसंघटन करण्याची गरज असते. यासाठी कोणतीही चळवळ उभी करण्यासाठी लोकांचा सक्रिय पाठिंबा आवश्यक असतो.

३) सत्तेचे विकेंद्रीकरण.

१) शासनाच्या सत्तेचे केंद्रीकरण झाले की हुकूमशाही अस्तित्वात येते. म्हणून कायदेमंडळ, कार्यकारी मंडळ व न्यायमंडळ यांत सत्तेचे विभाजन होणे आवश्यक असते. सत्तेच्या या विभाजनालाच 'सत्तेचे विकेंद्रीकरण' असे म्हणतात.

नागरिकांचे स्वातंत्र्य अबाधित राहते.

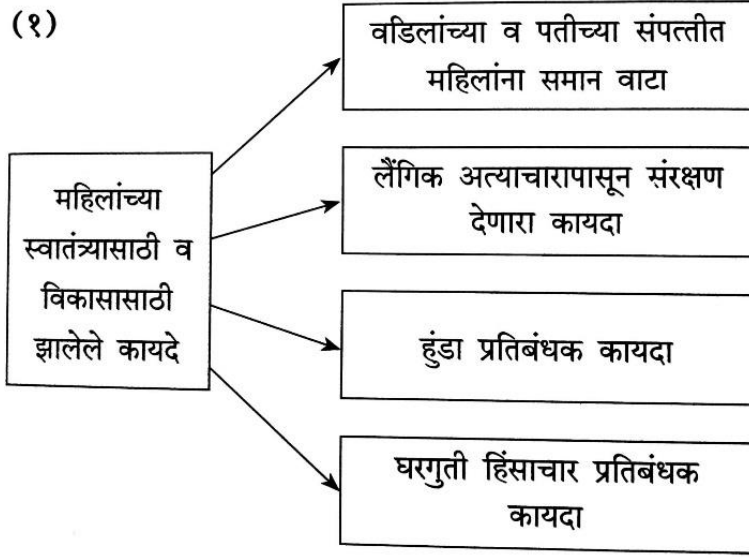
२) या विकेंद्रीकरणामुळे नागरिकांचे स्वातंत्र्य अबाधित राहते.

३) शासनव्यवहारात जनतेचा सहभाग वाढतो.

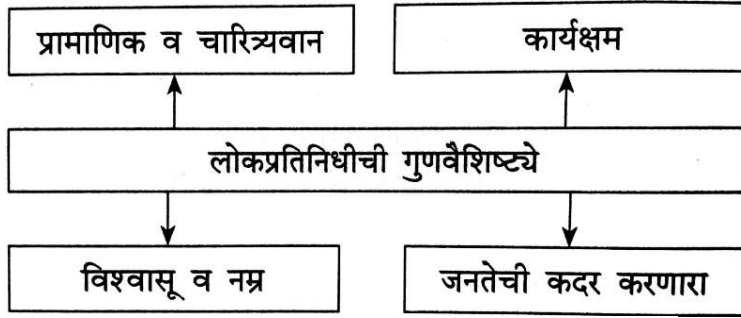
४) त्यांच्यात जबाबदारीची जाणीव निर्माण होते. लोकशाही शासनपद्धतीत सत्तेच्या विकेंद्रीकरणाला खूप महत्त्व असते.

प्र.८ ब) पुढीलसंकल्पनाचित्रे पूर्ण करा. (कोणतेही दोन)

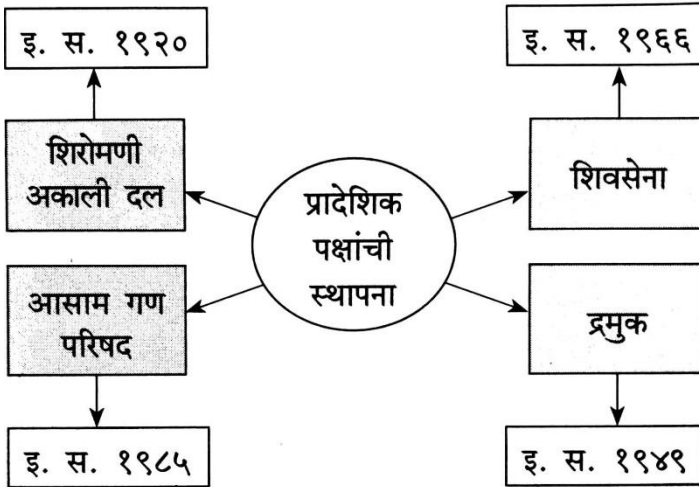
(१)

२)

३)

प्र.९ पुढील प्रश्नांची थोडक्यात उत्तरे लिहा. (कोणतेही दोन)

- १) महिला सक्षमीकरणासाठी स्वतंत्र भारतात वेळोवेळी केलेल्या कायद्यांचे महिलांना पुढील फायदे झाले-
- १) महिलांमधील निरक्षरता कमी होऊन त्यांना आपल्या विकासाची संधी मिळाली.
 - २) लैंगिक अत्याचार, घरगुती हिंसाचार अशा प्रकारच्या अनेक समस्या दूर होण्यास मदत झाली.
 - ३) महिलांना आपले स्वातंत्र्य, आत्मप्रतिष्ठा व आत्मसन्मान जपण्यासाठी अनुकूल वातावरण निर्माण झाले.
 - ४) राजकीय संस्थांमध्ये महिलांसाठी राखीव जागा ठेवल्यामुळे त्यांचे प्रतिनिधित्व वाढू व देशाच्या निर्णयप्रक्रियेत सहभागी होण्याची त्यांना संधी मिळाली आहे.
- २) 'चळवळी' ची वैशिष्ट्ये स्पष्ट करा.
- १) चळवळ ही सामूहिक कृती असून , त्यात लोकांचा सक्रीय सहभाग अपेक्षित असतो.
 - २) चळवळीत निश्चित असा एखादा सार्वजनिक प्रश्न हाती घेऊन लोकांचे संघटन उभे केले जाते.
 - ३) चळवळीला नेतृत्वाची आवश्यकता असते. नेतृत्व जेवढे खंबीर तेवढी चळवळीची परिणामकारकता अधिक वाढते.
 - ४) चळवळीच्या संघटना असतात. या संघटना सातत्याने प्रश्नांचा पाठपुरावा करतात.
 - ५) संघटनांनी हाती घेतलेले प्रश्न जनतेला आपले वाटले, तरच जनता चळवळीला पाठिंबा देते. म्हणून चळवळीचा निश्चित कार्यक्रम असला पाहिजे.
- ३) लोकशाही खोलवर रुजवण्यासाठी पुढील सुधारणांची आवश्यकता आहे -
- १) स्वातंत्र्य, समता, बंधुता, न्याय, मानवता ही मूल्ये समाजातील सर्व घटकांपर्यंत पोहोचवणे आवश्यक आहे.
 - २) सामाजिक संस्थांना स्वायत्तता देऊन सर्व समाजघटकांचे सामीलीकरण करणे.
 - ३) सर्व नागरिकांचे सक्षमीकरण करणे,
 - ४) निष्पक्षपाती निवडणुका, स्वतंत्र न्यायलये यांची तरतूद करून जनकल्याणाला प्राधान्य देणारी लोकशाही निर्माण करणे.
- ४) प्रादेशिक पक्ष म्हणून मान्यता मिळण्यासाठी निवडणूक आयोगाने पुढील निकष लागू केले आहेत -
- १) लोकसभा किंवा विधानसभेच्या मागील निवडणुकीत किमान ६ टक्के मते आणि किमान दोन सदस्य विधानसभेवर निवडून येणे आवश्यक. किंवा
 - २) विधानसभेच्या एकूण सदस्य-संख्येच्या किमान ३ टक्के जागा किंवा विधानसभेत किमान तीन जागा प्राप्त करणे आवश्यक आहे.

*This question paper is for practice purpose only.